

**АВТОРИТЕ НА ДВУЕЗИЧНИ РАЗГОВОРНИЦИ
ОТ ТРЕТАТА ЧЕТВЪРТ НА XIX ВЕК И ТЯХНАТА РОЛЯ ЗА
ИЗГРАЖДАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА КНИЖОВНА ЛЕКСИКА**

Детелина Овчарова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE AUTHORS OF BILINGUAL PHRASEBOOKS
FROM THE THIRD QUARTER OF THE XIX CENTURY
AND THEIR ROLE FOR THE CONSTRUCTION
OF THE BULGARIAN LITERARY VOCABULARY**

Detelina Ovcharova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article examines bilingual phrasebooks from the third quarter of the 19th century. An attempt is made to determine the role of the authors of these manuals for foreign language learning for the construction and validation of the lexical system of the Bulgarian literary language. The purpose of the text is to briefly present the contribution of the authors to the enrichment of the Bulgarian lexical system.

Key words: bilingual phrasebooks, vocabulary, Bulgarian literary vocabulary

Възраждането е периодът, в който се изгражда новобългарският книжовен език, формира се неговият речников състав, създават се и се утвърждават граматичните, лексикалните и правописните норми. Принос в тези книжовноезикови процеси имат редица възрожденски дейци – автори на граматика, учебници, речници, разговорници, писатели, издатели на вестници и списания и др. Динамичната културно-историческа обстановка през втората половина на XIX век се отразява върху българския книжовен език, който в този период изживява ускорено развитие. Особено интензивно протичат процесите, свързани както с формирането и стабилизирането на книжовната лексикална система, така и с нейното обогатяване чрез привличане на различни

по произход градивни елементи¹. Това е времето на утвърждаване на основните словообразователни типове и освобождаване на българската лексика от някои ненужни диалектни и чужди думи, т. е. това е началото на усъвършенстването и обогатяването на езика². Лексикалната система на българския книжовен език започва бързо да се обогатява с думи от чужди езици и най-вече с думи от руски език, но така се създават условия и за възприемане на някои ненужни лексеми, които изместват от употреба подходящи български думи. За да се запази чистотата на речниковия състав, напълно естествено е книжовниците да се стремят да намалят тяхната употреба. Оформил се като съзнателно отстоявана линия в речниковото ни строителство още през първата половина на XIX век, умереният пуризм³ характеризира дейността на книжовниците през последните две десетилетия от XIX век. Българските автори от XIX век в своите произведения се стремят да избягват употребата на ненужни чужди думи. Тази линия на умерен пуризм се забелязва и в двуезичните разговорници, издадени през възрожденския период. Съставителите се стремят да използват българска лексика, като само в редки случаи си позволяват употребата на турски думи, които главно са дадени в скоби като пояснение.

За целите на нашето изследване разгледахме седем двуезични разговорника от третата четвърт на XIX век. Две от пособията са създадени непосредствено след войни – *Руско-български разговори* (1878) от А. Гранитски и *Карманная книга* (1854) от С. Филаретов. Прави впечатление, че в помагалото на А. Гранитски липсват военни термини, макар че това пособие е създадено непосредствено след Руско-турската освободителна война. Тази липса на военна терминология показва, че целта на автора е да създаде ръководство, което да подпомогне адаптирането на установилите се в България руснаци след войната. Лексиката в разговорника е подбрана така, че руснаците да придобият умения за общуване в ежедневна битова обстановка.

За разлика от *Руско-българските разговори* на А. Гранитски помагалото на С. Филаретов съдържа повече военни термини. Като се има предвид предназначението на *Карманная книга* (или военен раз-

---

¹ Вж. Иванова, Д. 1995: 126.

² По въпроса за езика вж. Маровска, В. *Стилистика на българския език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1998.

³ По този въпрос вж. Николова, Н. *Пуризмът в епохата на Българското възрождане*. *Serias Academica*. 18. Шумен, 2016; вж. още Русинов, Р. *История на новобългарския книжовен език*. Велико Търново: Абагар, 1999, с. 212.

говорник), обяснимо е наличието в словника на речника на военна лексика, напр.: *арсенал – топхана, артилерист – топчия, башня – кула, пехота – пеша войска, нашествие – навлизане* и др., която подробно описва В. Кювлиева-Мишайкова (Кювлиева-Мишайкова 1997: 102). Като част от „военния език“ можем да посочим и названията на някои географски понятия, местности, пътища и населени места: *верх – връх; холм – могила, бърдо; ущелие – теснина; болото – блато; город – град* и др. В разговорника са включени и малък брой наименования на градове (*Александрия – Александрия; Адрианопол – Едирне* (Одрин); *Вена – Виена; Константинопол – Станбол, Цариград* и др.) и държави (*Австрия – Австрия, Немско; Влахия – Влашко; Германия – Немско, Германия; Турция – Турско; Франция – Френско* и др.). Споменатите градове са едни от най-големите административни центрове, средища на културата и образованието в отбелязаните държави. Прави впечатление обаче, че военната терминология е предимно в речника, в разговорната част тя почти липсва, защото диалозите са предназначени за пряка комуникация с местните жители.

От гледна точка на историята на новобългарския книжовен език интересно би било да се представи лексикалната система на езика в разговорниците с оглед на произхода на думите – домашни и чужди, с което да се придобие представа за обогатяването на лексиката от различни източници.

Във всички разгледани двуезични разговорници от третата четвърт на XIX в. е представена значителна по обем лексика, необходима за ежедневно общуване както в официална, така и в неофициална (битова) обстановка. Най-многобройни са общобългарските речникови единици, с които се означават понятия, свързани с човека, с неговата дейност, бит, обекти на природата, представители на растителния и животинския свят, природни явления, с просветния и обществен живот и др., напр.:

Ето давам ви ръката си (АГ, 22). *Радвам са за това от сърдце* (АГ, 9). *Ръката си поряза. Боли го сърдцето* (ПР, 42).

Баща ви как са поминува? Майка ви как са поминува? (АГ, 6). *Сестра ми не знае какво има* (ИН, 14). *И брат ми го знаеше* (ИН, 17). *Вуйчо ти виде ли го* (ИН, 25). *Братовчед ми е богат* (ИМ, 25). *Аз видях леля си* (ИМ, 25).

В добро здраве и в благополучие да бъдете (ПР, 46). *Радвам са защо то ви виждам в добро здраве. Болна е* (ИН, 27). *Има треска* (ИН, 28).

Коя кокошка снесе тези яйца? (АГ, 57). *Хляб и краве масло* (ИН, 61). *Нека опитаме вино то* (ИН, 62). *Всеки ден намирали са месо на пазарят* (ПР, 51).

Постелка та е зле направена (ИН, 31). *Запалете една свещ* (ИН, 33). *Тази игла твърде е дебела* (ИМ, 117).

По край морето, може (СФ, 14). *Небето са покри от облаци* (АГ, 34). *Като реки текат води по земята* (АГ, 35). *Рибите що то са намират у морето* (ПР, 58). *Искате ли да идете през реката* (ИН, 70). *Житото е хубаво тази година* (ИМ, 122).

Всяка вечер като дойди от училището да го изпитувате що е чел и научил (ПР, 55). *Кога ще идеш в отечеството си?* (ПР, 79). *Отивам на училището* (ИН, 86). *Знаеш ли урока си?* (ДМ, 30). *Какъв вид книга обичате?* (ДМ, 32). *Четете ли вестници?* (АГ, 17).

Приведените примери от двуезичните разговорници показват разговорната форма на езика. С употребата на общобългарски речникови единици съставителите затвърждават част от думите от живия език и обогатяват книжовната лексика.

Наблюденията върху лексикалните единици, използвани в ръководствата, показват, че на фона на общобългарската наддиалектна лексика в езика на съставителите се откриват и диалектни изрази, характерни за териториалните говори на авторите. Употребата на диалектна лексика се дължи на факта, че през втората половина на XIX в. нормоформиращите процеси все още не са приключили и лексикалната система е в процес на обогатяване, като се наблюдава проникване на думи от различни диалектни области. „Тази лексика е тематично ограничена, свързана е с ежедневиия бит и материалната култура на населението“ (Маровска 1998: 113), но притежава големи възможности за обогатяване на книжовния език, който е в процес на изграждане. Включването на диалектни изрази в разговорниците авторите правят внимателно, с мярка и ги използват преди всичко като уточняващи лексеми при изясняване на чужда заемка или като синоним на турска дума, която е широко използвана в разговорната реч.

В израза *Тя има голяма хрупотница (кихавица)* (АГ, 9) А. Гранитски е употребил диалектната дума *хрупотница*, а в скоби е дадена (като уточняваща лексема) *кихавица*. Употреба на тяснодиалектна форма откриваме и в *Аз вчера чух чуфарлигата (птицата), която предизвестява пролетта* (АГ, 38). В примерите са употребени както тяснодиалектни думи, така и книжовни, което е доказателство за колебанието на автора между книжовно – общоупотребимо – диалектно (регионално).

В Руско-български разговори от А. Гранитски се откриват примери на народноразговорни думи, напр.: *не гълчете* (не викайте) (АГ, 18), *земни* (АГ, 13), *намерва* (АГ, 10), *глума* (шега) (АГ, 21), *пладне* (АГ, 32), *злат* (АГ, 33), *начева* (АГ, 36), *месечина* (АГ, 37), *мисирка* (пуйка) (АГ, 56), *вилушки* (АГ, 66), *готварката* (АГ, 66), *негли* (АГ, 103), *младоженек* (АГ, 138).

От приведените примери се вижда, че авторите на двуезични разговорници избират думата, която е по-позната и с по-висока честота на употреба. Не трябва да забравяме, че жанрът на тези книги (те се използват в известна степен и в битовото общуване) предполага възможността в тях да се употребяват отделни диалектни думи, без това да се превръща в система.

Представените примери показват стремежа на авторите да се придържат към общобългарската лексика, в изразите преобладават думи от живия език, което е доказателство за принципите, на които е подчинена дейността на възрожденските книжовници, част от които са и авторите на двуезични разговорници – да се затвърди употребата на по-голям брой домашни думи, които са перспективни за развитието на българската лексикална система.

Освен чрез думи от общобългарския лексикален фонд обогатяването на новобългарския книжовен език се извършва и чрез заемки от други езици. Употребата на думи от чужд произход е естествено явление за всички езици, защото народите общуват помежду си и културното взаимодействие намира отражение и между техните езици. Проникването на чужди думи в един език може да се осъществи по два основни начина⁴. Първият начин е при културно и стопанско общуване между отделни народи, без да има териториално смесване. В този случай заемането става главно по книжовен път, като заемките проникват първо в речта на интелигенцията, а след това получават по-широко разпространение. Този начин обаче може да доведе и до нежелани последици, защото е възможно да се разпространят и излишни чуждици. Вторият случай е при териториално смесване на две народности, при което се стига обикновено до двуезичие на населението. В условия на национален гнет влиянието е едностранно и това може да доведе до изместване на домашните думи от чужди, особено в диалектната реч.

⁴ Вж. Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. С., 1986, 141 – 142.

Проникването на чужди думи в един език е естествен процес на обогатяване на книжовния език, но това заемане трябва да бъде с мярка, защото голямото количество чужди елементи може да попречи на правилното развитие на езика, когато те са ненужни. Затова в процеса на заемане на лексикални единици от един език е прието да се говори за заемки и чуждици, като тези названия насочват доколко е асимилирана, възприета дадена дума в новата книжовноезикова система или обратно, счита се за чужд елемент (Иванова 1995: 134).

Ние ще се опитаме да проследим какво е влиянието главно на руския и турския език. Руският език е близкородствен и проникването на чужди думи от него ще разгледаме като влияние при културно и стопанско общуване, без да има смесване между отделните народи, а влиянието на турския език е в условията на зависимост.

Въвеждането на светското образование през Възраждането стимулира и въвеждането на нова научна и културна терминология. От всички езици, които са оказали влияние за формиране на българската лексикалната система, най-значително е влиянието на руския език. Руското лексикално влияние започва още през XVIII век с проникването на руски богослужебни книги и учебникарска книжнина. Със засилването на културните връзки между двата славянски народа от средата на XIX в. голямо количество руски думи преминават в българския език, усвояват се твърде бързо, тъй като образците, въз основа на които са образувани думите, са добре познати на образованите среди у нас (Русинов 1999: 189). Много от българските учители, авторите на учебници и разговорници, писателите и публицистите черпят от словното богатство на руския език, за да попълнят празнините за голям брой нови понятия, свързани с развитието на обществения и културния живот. „Важно е, че в редица случаи се усвояват в нашия език не само отделни думи, а цели словообразователни типове, които запазват своята продуктивност след това и на българска почва“ (Андрейчин 1986: 126). Руското влияние върху българския език в областта на лексиката се налага предимно по книжовен път⁵, което дава възможност да се подбират само най-необходимите лексикални единици. Когато се разглежда въпросът за влиянието на руския език при формирането на българския книжовен език, трябва да се отбележат два

---

⁵ По въпроса за ролята на руския език в изграждането на българската книжовна лексика вж. Андрейчин 1986: 126 – 131; Георгиева, Ел. Българо-руските езикови взаимоотношения като проблем на историята на руския и българския книжовен език. // *Славянска филология*, 17, 1973.

важни момента. Първият се отнася до точното разграничаване на някои черковнославянски и руски думи, които имат еднакъв фонетичен облик. Вторият се свързва със старобългарското лексикално наследство, което чрез черковнославянския език преминава в руски, а оттам се връща в новобългарския език (Иванова 1995: 134).

Засилено руско влияние се наблюдава след Кримската война, когато в българския език навлизат много думи от руски произход. Като фонетични русизми можем да отбележим думите със съчетание *гк*, напр.: *Легка ноц, приятелю мой!* (АГ, 5). *Много е мекка* (АГ, 62). *Но сукното не е ягло* (120). *Желая ве легка ноц* (ИН, 31). *Тури чорбата на огнището за да ври полегка* (ИН, 60). *Времето легко отпуснато* (ИН, 83). *Говорите твърде полегка* (АПГ, 23). *Легка ноц* (ДМ, 26). *Много е мякко* (ДМ, 31).

Освен представените по-горе примери, към фонетичните русизми принадлежат и други думи, които могат да се разпределят в няколко групи:

- Фонетично неадаптирани думи, в които се употребява *ч, сч* вм. *ш, щ*: *ничто* (АПГ, 24), *несчастия* (АПГ, 39), *зачто* (АПГ, 43), *что* (ДМ, 25), *зачто-то* (ДМ, 40); *что-то* (ДМ, 43); *нечто* (ДМ, 44);
- Думи с епентетично *л*: *землеописательый* (ПР, 38), *земля* (ПР, 48), *употреблявам* (ПР, 74), *появява* (АГ, 36), *употребление* (АПГ, 37);
- Думи без вмъкнат еров вокал или *е* между шумова + сонорна съгласна: *добръ* (ПР, 46), (ИН, 26), (ИМ, 63); *чтение* (ПР, 55); *ветръ* (ИН, 23); *блъскъ* (ДМ, 6); *тигръ* (ДМ, 15); *министр* (АПГ, 57);
- Думи, съдържащи звука *о* в представката или корена: *воспитате* (ПР, 54), *содержават* (ПР, 56), *воздух* (ПР, 58), *возраст* (ИН, 55), *возможно* (ПР, 56), *состояние* (ПР, 58), *согласие* (ПР, 69), *собрахме* (ПР, 72), *долг* (ПР, 54), *совет* (ПР, 88), *сомнение* (СФ, 49), *соседите* (СФ, 50).

Наред с посочените думи в разговорниците откриваме и други руски заемки, напр.: *битва* (ИН, 98), *охота* (АПГ, 36), *занят* (АПГ, 37), *кушайте* (АГ, 68), *покорно* (АГ, 25).

Чрез посредничеството на руския език българската лексикална система се обогатява с думи от различни езици: от лат. през рус. – *кореспонденция* (АПГ, 49), *комисия* (АПГ, 49), *колегия* (АПГ, 50); от гр. през рус. – *комедия* (АГ, 162), *герой* (АПГ, 50), *миндал* (АГ, 80), *гео-*

метрия (ИМ, 104); от ит. през рус. – картина (АПГ, 50), газета (АПГ, 52), конфети (АГ, 80).

Руският език има важна роля за обогатяването и утвърждаването на българската книжовна лексика, тъй като чрез него българският език успява да се освободи или да изтласка в периферията на лексикалната система голям брой турски думи. Не трябва да забравяме, че голяма част от международната културна лексика също е възприета чрез руския език, а и руските речникови единици обогатяват и разширяват изразните средства на книжовния език.

Влияние върху лексикалната система на българския език оказва дългият период, през който българските земи са били под османско владичество. В българската лексика⁶ през Възраждането турските думи⁷ проникват във всички сфери на битя, стопанския и обществения живот, заемат голяма част от словното ни богатство, като пътят на тяхното проникване е предимно чрез разговорната реч.

Преди да разгледаме турското влияние върху формирането на българската лексикална система, е необходимо да направим уточнение за използваната от нас терминология. В настоящата статия ще си служим с термина „турски думи“ и ще бъдат представени общо, без да се разделят според етимологичния им произход на османотурски, турско-арабски или турско-персийски.

През Възраждането българските книжовници се опитват да намалят употребата на турска лексика в своите произведения, като я заменят с български думи или заемки от други езици. Прави впечатление, че в разговорната част на *Карманная книга* С. Филаретов също е употребил малко турски думи в сравнение с речника. В словника⁸ на ръководството освен военна е представена и значителна по обем битова лексика, необходима за елементарно общуване с хора от народа. Тук авторът широко използва турски думи като съответствие или едно от съответствията на руските думи, напр.: баня – хамам (СФ, 62), барыня – чорбаджийка (СФ, 62), брань – кавга (СФ, 64), великолепие –

---

⁶ Вж. Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. С., 1978, 84 – 95.

⁷ По въпроса за турските заемки в българския език вж. Стаменов, М. *Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура*. София: Изток – Запад, 2011; Кювлиева, В. Морфологичната адаптация и асимилация на турските заемки – съществителни и прилагателни – в българския език. // *Известия на Института за български език*, кн. XXIV, 1980, 78 – 136; Кръстева, В. *Тълковен речник на турцизмите в българския език*. София: Скорпио, 2003.

⁸ Вж. Кювлиева-Мишайкова 1997: 100 – 105.

салтанат (СФ, 65), *долг – борч* (СФ, 71), *дворец – сарай* (СФ, 70), *одеяло – юрган* (СФ, 89), *пара (два) – чифт* (СФ, 92), *час – саат* (СФ, 114) и др. Паралелно с турските думи авторът отбелязва и българските съответствия, напр.: *барыня – ступаница* (СФ, 62), *брань – скарване* (СФ, 64), *долг – дълг* (СФ, 71) и т. н.

В диалозите броят на турските лексеми е относително малък и за разлика от речника тук тяхната роля е на уточняващи лексеми, дадени в скоби след българската дума. Ето няколко примера: *ущелий – клисура* (*богаз = боаз*) (СФ, 7); *мост – мост* (*гефир*) (СФ, 10); *солдат – солдати* (*низами*) (СФ, 15, 17, 21). Срещат се и турски думи, употребени, без да е търсена някаква пояснителна функция, защото са част от утвърдената в разговорната реч лексика и все още активно присъстват в книжовната практика. Това са най-вече думи от ежедневието, названия на професии, административни и военни понятия, някои от които са в речниковия състав на българския книжовен език, напр.: *айлик* (заплата, надница) (СФ, 35), *аскер* (войска) (СФ, 17, 18), *атлия* (конник) (СФ, 33), *баир* (СФ, 23), *байряк* (СФ, 20), *бакър* (СФ, 39), *берекет* (СФ, 45), *джепхане* (муниции, куршуми) (СФ, 35), *дограмаджия* (дърводелец) (СФ, 6), *дувар* (СФ, 39), *дюген* (СФ, 6), *кале* (крепост) (СФ, 32), *касаби* (малък град) (СФ, 4, 27), *конак* (СФ, 49), *кондисате* (спирам на стан) (СФ, 51), *одая* (СФ, 42), *ордия* (СФ, 17, 22), *саат* (СФ, 15), *сераскер* (военен чин) (СФ, 9), *талиги* (дървена конска кола) (СФ, 10), *фирман* (СФ, 34), *хендек* (трап, окоп) (СФ, 39), *чубук* (СФ, 46), *чугун* (СФ, 39).

В руско-българския разговорник на А. Гранитски също са използвани малко думи от турски произход, и то само когато е наложително да се направи уточнение в смисъла на дадена дума или словосъчетание. Пример: *палат* (*сарай*) (АГ, 8), *градина* (*бахча*) (АГ, 39), *пита* (*бюрек*) (АГ, 57), *къс* (*парче*) (АГ, 57), *хирург* (*джараф*) (АГ, 173). В разговорника се срещат и единични случаи, в които турските думи не са употребени като уточняващи лексеми, а защото назовават предмети от бита или реалии, които активно се употребяват в разговорната реч, но присъстват и в книжовната практика: *чаршия* (АГ, 6), *пазар* (АГ, 6), *юрган* (АГ, 83), *юрдечка* (АГ, 56), *ракия* (АГ, 63), *аршин* (АГ, 120), *астар* (АГ, 123). Малкото на брой турски думи в разговорника са доказателство, че книжовникът подчинява дейността си на съзнателно отстояваната линия в речниковото строителство на българския език през Възраждането за намаляване на турските заемки в българския.

Книжовната дейност и на П. Радов също е в посока на изчистване на новобългарския книжовен език от излишни турски думи. В предговора към „Краткий турско-болгарский речник и разговорник“ (1851) авторът споделя, че събраните в речника „турски речи“ са тълкувани с „равносилна българска реч“, откъдето можем да обобщим, че целта на автора е да покаже на българите, че някои от използваните турцизми имат пълни български съответствия и би трябвало те да се предпочитат при общуване. На голям брой турски думи, навлезли в българските диалекти и утвърдили употребата си, авторът е намерил домашни съответствия, черковнославянизми и русизми, напр.: *адаш* – *именяк* (ПР, 5), *адет* – *обичай* (ПР, 5), *асма* – *лоза* (ПР, 6), *байряк* – *пряпорец* (ПР, 7), *масраф* – *иждивение* (ПР, 23); *сокак* – *път* (ПР, 29), *фенер* – *светило* (ПР, 33), *шише* – *стъкло* (ПР, 36), *багча* – *градина* (ПР, 7), *акъл* – *разум, ум* (ПР, 5), *аслан* – *лев* (ПР, 6), *берекет* – *изобилие* (ПР, 8), *дюшек* – *постелка* (ПР, 13), *кале* – *крепост* (ПР, 18), *кусур* – *недостатък* (ПР, 21), *манджа* – *гозба* (ПР, 23), *перде* – *завеса* (ПР, 27) и др. (подобни примери посочва в изследването си и Кювлиева-Мишайкова 1997: 85 – 86).

Представените примери са доказателство за заслугите на П. Радов за лексикалното строителство на българския книжовен език, чрез подбраните речникови единици авторът изразява своята позиция по отношение на езиковото строителство на националния ни език, а именно предпочитание към народния език, въпреки че не успява да преодолее влиянието на черковнославянската книжовна традиция.

Не може да не обърнем внимание и на *Гръцко-български разговорник* (1862) на Д. Манчев. Речникът към помагалото, озаглавен „Речи“, отразява „тенденцията към нормативност в лексиката от 50-те години на XIX век“ (Жерев 1973: 143 – 150). Речниковият състав⁹, който авторът използва в словника и диалозите, е максимално освободен от турцизми, диалектизми, черковнославянизми и русизми. В желанието си да изчисти езика от ненужни чужди думи, Д. Манчев заменя широко разпространените по онова време в разговорната реч названия на професии – *терзия*, *сахатчия*, *дюлгер(ин)*, *арабаджия* и др. с български съответствия, напр.: *шивач*, *часовникар*, *зидар*, *колар*, *колоделец*, *столоделец* и др. От представените примери се вижда, че някои думи са несполучливи авторови неологизми (колоделец, столоделец) и с право не се възприемат в книжовния език.

---

⁹ Вж. Кювлиева-Мишайкова 1997: 28 – 29.

Наблюденията над турската лексика в езика на съставителите на двуезични разговорници от третата четвърт на XIX век показват умерена употреба, която е стилистично мотивирана. Количеството на турските заемки в помагалата за изучаване на чужди езици е в допустимите граници. По-голяма част от турските думи се употребяват от съставителите на ръководства за чуждоезиково обучение като уточняващи лексеми, което показва стремеж към намаляване на чуждиците в българския език и увеличаване на броя на общобългарски речникови единици и заемки от други езици.

Изследването на лексиката, използвана от авторите на двуезични разговорници през третата четвърт на XIX век, показва развитие, което намира израз в обогатяването на речниковия състав чрез приобщаване на лексикални единици както от говоримата реч, така и от книжовни източници. Представителният дял от лексиката в пособията са общобългарските (наддиалектни) речникови единици. Анализирайки лексикалната система на двуезичните разговорници, можем да обобщим, че в тях се забелязват редица общи моменти с насоките на развитие на българския лексикален състав от втората половина на XIX век. Лексемите от основния състав на речника до голяма степен са присъщи и на съвременната лексикална система. Съотнесени към съвременното състояние, те ни дават основание да определим съставителите на двуезични разговорници като част от заслужилите участници в градивните книжовноезикови процеси. Приносите на авторите можем да обобщим по следния начин:

- Те поддържат и затвърждават лексикални средства – домашни и чужди, които са перспективни за по-нататъшното развитие на книжовния език.
- Последователно използват общобългарски лексикални средства, разширявайки диалектния обхват.
- Освобождават се от голям брой диалектни думи, като ги заместват с техни съответствия, наложени вече в книжовната практика.
- Отхвърлят или изтласкват в периферията на лексикалната система редица турски думи и ги заменят с домашни или с чужди лексеми от по-развити книжовни езици (руски, френски, италиански, немски).
- Засилват славянския облик на речниковия състав на българския книжовен език чрез привличане на голямо количество руски заемки. Употребата им не само обогатява лексикалната

система, но и разширява изразните средства и стилистичните възможности на книжовния език.

Анализът на лексикалните особености на двуезичните разговорници ни дава основание да приемем изказаната обща теза, отнасяща се към книжовното дело на възрожденските книжовници, към които можем да добавим и авторите на разглежданите разговорници, а именно, че всички те оставят трайна следа в развитието на българския книжовен език, внасят своя дял за унифициране и единство при формирането на лексикалните норми, допринасят за обогатяването на лексикалната ни система с редица думи както от различните български говори, така и от някои чужди езици (Иванова 1995: 152).

Списък на източниците и използваните съкращения

- АГ – Анастас П. Гранитски. *Руско-български разговори* (1878)
АПГ – Анастас Поппетров Гранитски. *Разговори французско-български и Правила за произношението на французските букви* (1859)
ДМ – Драган Василев Манчев. *Гръцко-българский разговорник* (1862)
ИМ – Иван Мънзов. *Методически разговори български и ромънски или Ръководство за изучаване с лекост на двата езика* (1864)
ИН – Иван Найденов. *Францушко-български разговорник* (1859)
ПР – Пенчо Радов. *Краткий турско-българский речник и разговорник* (1851)
СФ – Сава Филаретов. *Карманная книга для русскихъ воиновъ, находящихся въ походахъ противъ турокъ по болгарскимъ землямъ* (1854)

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1986:** Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. [Andreychin, L. *Iz istoriyata na nasheto ezikovo stroitelstvo*.] София: Народна просвета, 1986.
- Георгиева 1973:** Георгиева, Е. Българско-руските езикови взаимоотношения като проблем на историята на руския и българския книжовен език. [Georgieva, E. *Balgarsko-ruskite ezikovi vzaimootnosheniya kato problem na istoriyata na ruskiya i balgarskiya knizhoven ezik*.] // *Славянска филология*, № 17, 1973.
- Жерев 1973:** Жерев, С. Основни въпроси на българския книжовен език през 50-те и 60-те години на XIX век. [Zherev, S. *Osnovni*

vaproši na balgarskiya knizhoven ezik prez 50-te i 60-te godini na XIX vek.] // *Славистичен сборник*, 1973, 143 – 150.

Иванова 1995: Иванова, Д. *Григор Пърличев и българската книжовноезикова ситуация през 60-те – 80-те години на XIX век.* [Ivanova, D. Grigor Parlichev i balgarskata knizhovnoezikova situatsiya prez 60-te – 80-te godini na XIX vek.] Пловдив: МАКРОС 2000, 1995.

Кръстева 2003: Кръстева, В. *Тълковен речник на турцизмите в българския език.* [Krasteva, V. Talkoven rechnik na turtsizmite v balgarskiya ezik.] София: Скорпио, 2003.

Кювлиева 1980: Кювлиева, В. Морфологична адаптация и асимилация на турските заемки – съществителни и прилагателни – в българския език. [Kyuvlieva, V. Morfologichna adaptatsiya i asimilatsiya na turskite zaemki — sashtestvitelni i prilagatelni v balgarskiya ezik.] // *Известия на Института за български език*, кн. XXIV, 1980, 78 – 136.

Кювлиева-Мишайкова 1997: Кювлиева-Мишайкова, В. *Българското речниково дело през Възраждането.* [Kyuvlieva-Mishaykova, V. Balgarskoto rechnikovo delo prez Vazrazhdaneto.] София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1997.

Маровска 1998: Маровска, В. *Стилистика на българския език.* [Marovska, V. Stilistika na balgarskiya ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1998.

Мирчев 1978: Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език.* [Mirchev, K. Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1978.

Николова 2016: Николова, Н. *Пуризмът в епохата на Българското възрождане.* [Nikolova, N. Purizmat v epochata na Balgarskoto vazrazhdane.] *Serias Academica*. 18. Шумен, 2016.

Русинов 1999: Русинов, Р. *История на новобългарския книжовен език.* [Rusinov, R. Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik.] Велико Търново: Абагар, 1999.

Стаменов 2011: Стаменов, М. *Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура.* [Stamenov, M. Sadbata na turtsizmite v balgarskiya ezik i v balgarskata kultura.] София: Изток – Запад, 2011.